

Kåseri:

Bakgrunnen for presteordenen «Pro ecclesia» på 1900-tallet

Ved sogneprest lic. theol. Stein Eirik Foss (1933-2003) 5. januar 1997¹

Transkribert, annontert og med forord av Ole Fredrik Kullerud

Presteorde­nen « Pro Ecclesia » (PE) ble grunnlagt i januar 1991. Under konventet på Gran i januar 1997 holdt daværende prior, sogneprest i Johannes menighet i Bergen, Stein Eirik Foss et kåseri om ordenens forhistorie på 1900-tallet. Han var blitt oppfordret til dette av PEs sekretær sogneprest Sverre Johannes Alfsen:

Ellers har jeg oppfordret Prior til å si noe om Pro Ecclesia, stiftet i 1925² av Mi[k]ael Hertzberg [1874-1927]³ sammen med professor [Oluf] Kolsrud [1885-1945],⁴ Johnny Ursin [1895-1989],⁵ K[arl] L[udvig] Reichelt [1877-1952],⁶ professor [Absalon] Taranger [1858-1930]⁷ og maleren E[manuel] Vigeland [1875-1948].⁸ det finnes – som mange av brødrene vil vite – en gruppe prester og andre som ivret for ”våre” idealer også tidligere.⁹

Foss knytter i kåseriet linjen bakover til ”det gamle Pro ecclesia” i mellomkrigstiden. Denne ordenen overlevde knapt Hertzberg som døde allerede etter to år. Som Foss viser i kåseriet, fylte « Ordo crucis » så å si tomrommet etter PE fra dette ble dannet i 1933 inntil et ungdomsarbeid runnet av « Ordos » rot ble til det « Kirkelig Fornyelse » vi kjenner ved midten av 1960-tallet. Kåseriet falt i god jord; kapitletmøtet 1997 uttalte at ”Stein Eiriks beskrivelser og vurderinger av disse gruppene var detaljerte, interessante og til

lærdom, [og] kapitlet gav uttrykk for at det ville være av betydning om Stein Eirik kunne bearbeide sitt foredrag med tanke på å få det trykt og publisert, ev[en]t[uel]t i Lære og Liv.”¹⁰ Manuskriptet er senere funnet i Stein-Eirik Foss’ etterlatte papirer, og vi publiserer det nå med familiens velvillige tillatelse.¹¹ Det ender som leseren vil se, abrupt, og vi er følgelig ikke i stand til å gjengi kåseriet komplett.

Hva var kåseriets setting? I annen halvdel av 1990-tallet foregikk det en debatt i PE om man skulle knytte seg til en større pastoral fromhetstradisjon. Augustinsk tradisjon var antydnet,¹² eventuelt med inspirasjon fra « Olof den Heliges Brødraskap » på Gotland.¹³ Den kirkepolitiske konteksten var orienteringsforsøkene etter den åpne kampen mellom bekjennelsesbevegelsen og kirkeledelsen i Den norske kirke (Dnk), særlig fra midten av 1990-tallet. Det ble blant annet søkt et ”nytt økumene”. « Samråd på Kirkens Grunn » (SKG) antok dette som sitt program i 1996. De anglikanske prestene Geoffrey Kirk og John Broadhurst hadde besøkt « Polish National Catholic Church » (PNCC) i 1994. SKG sluttet seg til den høykirkelige økumeniske « Westminster Confession » (9.-10. mai 1994). Foredraget ble holdt midt i denne prosessen, men minner om annen linje, den høykirkelige tradisjon i Dnk. Foss ønsket å bli i den kirken han var døpt og ordinert i. I priortalen samme helg som han holdt kåseriet gikk han inn for å begrense PE – foruten KF og SKG – til medlemmer av Dnk.¹⁴ Hans

kirkepolitiske program kom til uttrykk i en privat uttalelse et av de siste årene han levde: "Min strategi er overvintringen."

Stein Eirik Foss var født i Oslo 18. juli 1933 og var teolog fra Universitetet i Oslo 1957. Han ble ordinert i 1960.¹⁵ Foss hadde studieopphold i Münster, Lund, Lincoln og senere i Roma. Både anglikansk og svensk kirkelig tradisjon var av formativ betydning for ham.¹⁶ Den romersk-katolske kirke omfattet Stein-Eirik Foss med kritisk interesse. Under studieoppholdet i Roma arbeidet han med ekklesiologien i Annet Vatikankonkils (1962-65) dokumenter. På denne studien disputerte han for licentiatgraden i teologi ved Universitetet i Oslo i 1988.¹⁷ Foss' siste embete var som sogneprest i Johannes menighet i Bergen.¹⁸ Han døde i tjeneste 11. mars 2003.¹⁹

Studentforbundet var avgjørende for Foss. Han var formann høstsemesteret 1957 og generalsekretær 1962-67.²⁰ Allerede tidlig på 1950-tallet og under hele 1960-tallet ble det i Forbundet bedt tidebønner,²¹ et sentralt trekk i Foss' egen spiritualitet. Under kirkestriden hadde «Laget» brutt ut av Studentforbundet som en reaksjon på valget av den liberale Kristian Schjelderup som formann i 1923.²² På 1950- og 1960-tallet fant det imidlertid sted en viss teologisk fornyelse i Studentforbundet, ikke minst inspirert av biskop Alex Johnson (1910-89).²³ Etter 1950-tallets helvetesdebatt var det en "samling i bønn" i enkelte kirkelige miljøer; man ville fastholde

Stein Eirik Foss (1933-2003).

noen sentrale sannheter. Ved en ekstraordinær generalforsamling 16. okt. 1958 fikk Studentforbundet bekjennelsesparagraf: "Forbundets virksomhet drives i tilknytning til Den norske kirke i troskap mot den hellige Skrift og kirkens trosbekjennelse."²⁴ Flere opplevde Studentforbundet som et sted man kunne være økumenisk og fri. Teologisk skulle Forbundet utvikle seg i mer radikal retning. Denne utviklingen hang blant annet sammen med den sosialeistiske vendingen i kirken fra omkring 1970. Teologisk fakultet ble dessuten fra omtrent samme tid preget av yngre lærere (Jakob Jervell og Inge Lønning) med en mer pågående stil enn den tidligere generasjon (bl.a. Einar Molland, Nils Alstrup Dahl og Reidar Hauge).

De siste 20 årene av Foss' liv var «Foreningen for Bibel og Bekjennelse» (FBB) og SKG ved siden av KF som han stiftet, blant hans viktigste kirkelige arenaer. Bredden i hans kontakter og vennskaper viser tabula gratulatoria i festskriftet til 50-årsdagen i 1983.²⁵

Stein Eirik Foss har kåsert ut fra det som interesserte ham uten pretensjoner om fullstendighet. De som kjente ham vil gjenkjenne hans røst og hans stil. Om enn kåseriet kan fremstå noe magert med hensyn til

en tettere ettersporing av personer og tradisjonslinjer og ikke gir mye ny kunnskap, har det utvilsomt verdi ved sin følsomme lesning av en side ved 1900-tallets norske kirkehistorie.²⁶ Vi hører stemmen til en som var dypt plantet i denne historien. Kåseriet bidrar dermed også til å utdype bildet av Stein Eirik Foss' åndelige profil. Med dette gir vi ordet til ham selv:

Det gamle Pro ecclesia

Jeg vil ikke gå så meget tilbake [til] det gamle « Pro ecclesia » (PE) som kanskje var tenkt da jeg ble spurt om dette foredraget. Men det var viktig at det var der, at vi hadde et navn å ta opp, noe norsk å vise tilbake til. Vi undersøkte nok til at vi ikke skulle bli forlegne ved henvisningen til det gamle PE. Vi fant nok å kunne identifisere oss med. Vi skulle ikke fortsette deres virksomhet.²⁷ Vi skal ikke blåse den opp; det var en fåtallig gruppe med kort virketid. Den ble rammet tidlig i sin utvikling av lederpersonlighetens dramatiske dødsfall på « Faith and Orders » første møte i Lausanne i 1927.²⁸

Det minst interessante ved dem var tross alt de par store politikere, men det må ha gitt en viss selvbevissthet og ytre aktelse at en tidligere statsminister var med, general Jens Bratli [1856-1939]²⁹ og bondereisingens store høvding, Johan Mellbye [1866-1954] til Grefsheim.³⁰ Men disse store navn var på dette tidspunkt høyst forhenværende politikere.

{2} Den teologiske tyngden lå hos den sprenglærde OLUF KOLSRUD (1885-1945), Universitetets professor i norsk kirkehistorie.³¹ Han hadde mange trekk som vi kjenner igjen senere: God evangelisk lutheraner, sorg over kirkesplittelsen, høy identifikasjon også med kirken før reformtiden, bevisst evangelisk katolikk, patriot og målmann.

Lederen var MIKAEL HERTZBERG som forener flere av de trekk vi igjen vil ha med oss i det nye «Pro ecclesia».³²

- *småkirkemannen.* Tøyenkirken var aldri så meget kirke inn i det lokale arbeidsmiljø som i hans tid.³³ Majorstuen var et uttrykk for hans ånd, men der i kirkeløst vestkantområde.³⁴ Hans tid som arbeiderprest var ikke lang, og han var heller ikke den eneste.³⁵ Men det vakte stor oppmerksomhet i samtiden og merket ut

Hertzberg som presten som var engasjert av den sosiale krise i et klassesamfunn i oppbrudd.³⁶

- *økumenenen* som ivret for arbeidet for kirkenes gjenforening, og det gjennom teologisk dialog om tro og kirkeordning. Han var ikke den store stridsmann.³⁷ Hertzberg ble derimot medlem i FBB [Foreningen for Bibel og Bekjennelse].³⁸ Det må si noe om det som ikke var med: det var minst tilslutning fra MF-siden. Gruppen rakk ikke å få større tilslutning blandt de yngste.

{3} Det var en senere ruvende på høykirkelig side, senere biskop BJARNE SKARD [1896-1961] som ikke var med – simpelthen fordi han på dette tidspunkt befant seg i den liberale teologis garn.³⁹

Noen flere navn kan nevnes, [Fred] TYBRING [1873-1966]⁴⁰ med innflytelse med hensyn til kirkekunst og estetikk, [Johnny] URSIN tilsvarende med hensyn til de kristne symboler, HERMANN LAADING [1893-1984] [var] betydningsfull for diakonien (Bergens Diakonissehjem).⁴¹

Utad er bevegelsen kjent for interessen for å gjenreise erkesetet i Nidaros og for å såkalt gjeninnføre den såkalte apostoliske suksesjon.⁴² Disse punktene var ikke så uaktuelle som før og senere i tiden før det store olsokjubileum 1930.⁴³ Flere av biskopene hadde uttalt seg for en erkebiskop i Nidaros.⁴⁴ Hertzberg selv var nominert til biskop i Stavanger og ønsket deltagelse av svensk biskop ved eventuell bispevigsling.⁴⁵ Det var akkurat i disse årene at den store svenske erkebiskop Nathan Söderblom [1866-1931] reiste fra landskirke til landskirke for [å] dele konsekrasjonssuksesjonen med kirker som hadde tapt den, for eksempel de baltiske land og Finland som hadde mistet sin tilfeldig i tiden under Russland.

{4} PE fikk altså kort eksistens da den drivende kraft døde under konferansen i Lausanne der « Faith and Order » ble stiftet i 1927. [Dette ble] et dramatisk punktum [for bevegelsen]. Det er blitt sagt at Oluf Kolsrud i tiden etter var for sterkt engasjert i kampen for Nordøstgrønland der han var den norske stats historiske sakkyndige, [til å kunne bli en drivende kraft i PE].⁴⁶ Han vant en historisk seier

da retten slo fast at hele Grønland var norsk inntil 1814.

PE ebbet ut.⁴⁷ Det viktigste var at en livskraftig yngre bevegelse kommer inn fra 1933, nemlig den hemmelige presteorden « Ordo crucis ».⁴⁸ Den hadde motvilje mot å bli kalt høykirkelig; å være kirkelig er programmet. Man reagerte mot « Pro ecclesia » som man oppfattet som en estetiserende kirkelighet og sa: "bort med latin og messehagler!" Det siste ikke bokstavelig ment. Det var en pragmatisk saksorientert bevegelse som ville et oppgjør med avkristningen og oppløsningen av gudstjenestelivet. Spiritualiteten [var] mer beslektet med jesuittenes pragmatisme.

Ny start omkring 1960

Som det var fra begynnelsen, er det ikke noen større avstand fra « Ordo crucis » til neste « Pro ecclesia » / KF [« Kirkelig Fornylse »]. 25 år etter var det blitt en avsløpt profil og en annen bevegelse. Det var en avgjørelse å ta, vi unge kunne gått inn og med futt⁴⁹ overtatt denne sammenhengen på noe sikt. Det manglet ikke på oppfordringer.

{5} Det var nok en riktig avgjørelse, velbegrunnet. Jeg gikk svært meget som gjest på «Ordos» møter i de tidlige 60-årene. Jeg fattet håp da den profetiske Odd Godal [1905-59]⁵⁰ ble leder for « Ordo », en av dem som mest hadde med seg idealene og ideene fra « Ordos » genesis. Men han døde plutselig etter et par år som leder.⁵¹

Det gamle « Pro ecclesia » var et tidstypisk fenomen. Mye av det samme skjedde i andre landskirker. Noe av inspirasjonen kom fra Tyskland, [blant annet] fra Friedrich Heilers [1892-1967] bok «Das Gebet ».⁵² Der ble « St. Michaelsbruderschaft » stiftet. Nathan Söderblom sendte unge svenske teologer til England for å få inspirasjon og åndskraft, da de kom tilbake var [Gunnar] Rosendal [1897-1988] blitt den Rosendal vi kjenner til osv. Og det ble stiftet nettopp pastorale broderskap, « St. Sigfrids [Brödraskap] » i Lund,⁵³ « Den apostolisk[a] [Bekännelsens] Brödraskap », [og] på mer omfattende vis « Societas Sanctae Birgittae » [SSB] i Vadstena.⁵⁴ I Danmark kom « Teologisk Oratorium », [stiftet av] Regin Prenter [1907-90]

og hans venner.⁵⁵ Den anglikanske høykirkebevegelse har aldri stått sterkere enn omkring sitt 100 års jubileum 1933. Bakenfor ligger den store revolusjon i bibelteologien med oppdagelsen av at kirke betyr embete og sakramenter i Det nye testamente.⁵⁶

{6} I Norge samtidig er det Anton Fridrichsen [1888-1953] som er eksponenten for den nye bibelteologien, men jeg vet ikke at han hadde forbindelse til PE.⁵⁷ Det er først litt senere da han var blitt professor i Uppsala han bryter helt med den liberale teologi og blir eksponent for en høykirkelig teologi. Men i Norge målbar han en reaksjon på kirkestriden, i et skrift om « *Kyrkjestriden og den norske folkekyrkja* ». ⁵⁸ Hans tese der er at den norske kyrkjestriden er bedehusets kamp mot kyrkja. I situasjonen er hans konfrontasjon en kjærlighetserklæring til kirken. Mange som hadde vært kirkevakt gjennom innflytelsen i Norge fra ungkyrkorörelsen har følt mye av det samme.

Et par forsøk på en ny begynnelse i 1950-årene skal nevnes. « FRATERNITAS » besto av ca. sju teologiske studenter, vi hadde en lovende begynnelsesfase vårsemesteret 1956, men var dovet bort mens jeg var i Lund og studerte der i 1956-57. [Det var] studenter både fra Universitetet og [fra] Menighetsfakultetet.

På våren 1959 kommer initiativet til « OREMUS », et samfunn med ordenspreg.⁵⁹ Da jeg kom tilbake fra England sommeren 1960, var det i ferd med å ta form. Helge Fæhn [1918-2008] var med,⁶⁰ den geistlige leder var Lyder Bergesen [1918-2006] i Glemmen,⁶¹ og Eivind Saxlund [1922-] formann.⁶² Det var en viss virksomhet fra 1960 til 1964 da det ble oppløst.

{7} Det var flere medlemmer fra « Oremus » som gikk inn i KF senere, foruten meg selv var Eivind Saxlund nevnt; [videre] Terje Ellingsen [1928-]⁶³ [og] Bjørn Bjørneboe [1940-].⁶⁴ Andre kjente personer [var] prost Olaf B. Dal [1928-],⁶⁵ Margot [1938-] og Willy Abildsnes [1939-].⁶⁶ Det var ikke kommet til noe stort medlemstall; det var aldri så meget som 30 medlemmer. En del andre var innom og ble influert.

Min analyse er at det var for mange elementer som skulle samvirke. Det var teologer, prester og

lekkfolk, det var studenter og noe eldre ledere, det var menn og kvinner; kvinnene kom fra en gruppe (karilitter)⁶⁷ som var inspirert av et ordenssamfunn i Imshausen i Tyskland.⁶⁸ [Man fikk] en erfaring at ordenssamfunn av både menn og kvinner er sosio- logisk vanskelig. Den alminnelige bakgrunn var livet i Studenterforbundet i perioden [før og etter] 1960 [som] var preget av messe, tidebønn, teologisk fornyelse og skriftemålspraksis.

Ved oppløsningen av « Oremus » i 1965 var neste stadium allerede godt i gang ved pastoral- gruppe ved begge fakulteter og teologiaftener hos studentforbundspresten med innbudte prester som innledere. « Oremus » besluttet på et møte på Sandom at det ikke skulle oppløses, men inngå i en bredere bevegelse. Programmet som ble fremlagt til foredraget ble delvis realisert i det KF vi kjenner. Jeg skal sitere fra dette fored[raget] ...

Sluttnoter:

- 1 Jeg har diskutert teksten med sogneprestene Terje Ellingsen (lic. theol.), Øystein Thelle og Svenn Martinsen. De takkes herved for sine verdifulle innspill.
- 2 PE ble stiftet i Hertzbergs hjem 25. oktober 1925, *Norsk biografisk leksikon 1. utg.* (NBL¹) bd. 6, Oslo: Aschehoug 1934: 62ff (Johannes Knutzen): 63. Bernt Oftestad, Mikael Hertzberg og « Pro Ecclesia »: En høykirkelig strømning i mellomkrigstidens Norge, i *Norsk teologisk tidsskrift* 71 (1970)/4: 193-216 (heretter: Oftestad I), gir litteraturhen- visninger til Hertzberg og realia om ordenen (herunder den opprinnelige medlemslisten) foruten en analyse av trekk ved Hertzbergs kirkelige og teologiske profil. Oftestad gir i artikkelen Sosial-etikk, kirke og misjon: En analyse av hovedmotivene i Mikael Hertzbergs teologiske syn, i *Tidsskrift for teologi og kirke* 41 (1970)/4: 269-294 (heretter: Oftestad II) en biografisk skisse av Hertzberg foruten en analyse av hans sosialetikk.
- 3 *Ibid.*; *Familien Hertzberg: dens slekts historie ved utgangen av det tyvende århundre*, trykt for slekten, Oslo 1992; 17; Nils Hertzberg, *Familien Hertzberg: dens opprinnelse og slekts historie*, Oslo: Fabritius 1932: 50-52; *Norges geistlighet og andre norske teologiske kandidater i fast stilling i 1925* (3. utg. av "Norges geistlighet", heretter: NG³), Oslo: A.M. Hanckes forlag 1925: 60. Mikael Skjelderup Hertzberg var prest flere steder i landet, sist i Majorstuen i Oslo. Han var sønn av Nils Hertzberg (1827-1911) som bl.a. var prest i Vålerengen, stortingsmann, medlem av kirkekomiteen og kirkeminister i Selmers regjering 1882-84, *Norsk biografisk leksikon* (NBL) bd. 4, Oslo: Kunnskapsforlaget etc. 2001: 255f (Paul Thyness).
- 4 *Ibid.* bd. 5 (2002): 324 (Helge Fæhn).
- 5 Ursin var lengre tid sjomannsprest i London (1934-46), senere prest i Oslo. Han er kjent for bøkene *Kristne symboler. En håndbok*, Oslo: Land og kirke 1949 og *Helligdom og symbolikk. En håndbok*, Oslo: Land og kirke 1952. Se *Prester i Den norske kirke og andre teologiske kandidater*, 7. utg. Oslo: Land og kirke 1974 (PDnk⁷): 227.
- 6 Reichelt var misjonsprest, NBL bd. 7 (2003): 329f (Notto R. Thelle). Hertzberg og Reichelt var nære venner. Hertzberg var medstifter av buddhismisjonen, Oftestad I: 195, se også 203f; 208. Til dette miljøet, se Olga Støylen Runde, *Bernt Støylen. Ein biografi*, Oslo: Det norske samlaget 2008: 271ff.

- 7 Taranger var historiker og jurist, dessuten kirkepolitisk engasjert, *ibid* bd. 9 (2005): 113f (Nils Ivar Agøy).
- 8 *Ibid.*: 355ff (Nils Messel). 356: Vigeland stod personlig erkebiskop Nathan Söderblom nær, *ibid.*: 356.
- 9 *PE-Bulletin* 3/1996 (angående ordenskapitlet 1996). Navnrekken finnes hos Carl Fredrik Wisløff, *Norsk kirkehistorie* bd. 3, Oslo: Lutherstiftelsen 1971: 376.
- 10 *Ibid.* 1/1997.
- 11 Manuskriptet er håndskrevet og på sju A 4-sider. I noen tilfeller har ikke Foss skrevet teksten helt ut; der er uttrykksmåtene utvidet til fullstendige setninger, markert med klammeparenteser []. Likedan er – også i klammeparenteser – fornavn, fødsels- og dødsår satt inn hvor det mangler i manuskriptet. Forklaringer og utfyllende opplysninger er gitt i fotnoter. I noen tilfeller er tegnsætningen modifisert. Avsnittsinndelingen er i stor grad utgivers. De sju nummererte punktene i kåseriets er Foss' egne. Mellomoverskriftene er satt inn av utgiver.
- 12 *PE-Bulletin* 1/1993. I 1995 holdt Helge Unneland et foredrag på PEs konvent hvor han tok til orde for tilknytning til en augustinsk tradisjon.
- 13 *Ibid.* 1/1997.
- 14 Ifølge manuskript funnet i Foss' etterlatte papirer sammen med manuskriptet til kåseriet: "For et bønne- og arbeidsfellesskap er det av avgjørende betydning at sammenheng og virkefelt er innenfor én og samme kirke. Kirkemedlemskapet må være med å definere sammen- hengen og hvem som kan være medlem av bønne- og arbeidsfellesskapet ... (pkt. 2) ... Kirkemedlemskap og bekjennelsestroskap [er] spesielt nødvendig i PE der vi kommer sammen som hyrder i pastoralt fellesskap (pkt. 3). Det har vist seg å være nødvendig å ha klarere linjer, så det blir tydelig fortsatt at SKG er en kirkelig struktur innen den norske kirke (pkt. 4)."
- 15 *Prester i Den norske kirke og andre teologiske kandidater*. Utgitt av Den norske kirkes presteforening, 9. utg. Oslo: Verbum 2000 (PDnk⁹): 141; *Stein Eirik Foss til minne 1933-2003*, Arken-hefte nr. 11 - ny serie, Kirkelig Fornyelse 2003.
- 16 Se Viktor Södergren, *Vägar vi gått och vägen fram*. Tankar och linjer till hundra år av svensk kyrkoliv, Stockholm: Svenska diakonistyrelsens bokförlag 1945.
- 17 *Kirkens enhet og dens grenser. Undersøkelse av tekingen om kirkens enhet i dokumentene fra Det annet Vatikankonsil*, Bergen: eget forlag 1988.
- 18 Res.kap. fra 1972, sogneprest fra 1982, PDnk⁸: 141.
- 19 Foss ble begravet fra Johannes kirke 18. mars. Kisten ble senere nedsatt på Ullern kirkegård i Oslo. Minneord av Asle Dingstad og Helge Unneland, bl.a. i *Quatember pro ecclesiae* [sic] 1 (2003)/1.
- 20 Peter-Wilhelm Bockman, *Guds gave – vårt kall. Et skrift ved 60-års jubileet for Norges kristelige studenters forbund*, Oslo: Studenterforbundet 1959: 45; PDnk⁹: 141.
- 21 En stemningsrapport gir Eivind Saxlund, Inn til sentrum. Forbundet i dag, i Bockman: 36f.
- 22 NBL bd. 8 (2004): 83ff (Pål Repstad). « Norges kristelige student- og skoleungdomslag » ble i 1923 dannet med Ole Hallesby som formann.
- 23 Terje Ellingsen, Kirkelig fornyelse og ny kirkelighet, i Bockman: 34f. Til Alex Johnson, se NBL bd. 5: 141f (Torleiv Austad) og PDnk⁷: 134. Johnson var bl.a. prest på Elverum og i Frogner menighet; han var fra 1964 biskop i Hamar.
- 24 Bockman: 35.
- 25 Åsmund Bjørnstad og Torvald Kambestad (red.), *Hjerterom. Et festskrift til Stein Eirik Foss på 50-årsdagen 18. juli 1983*, Oslo 1983.
- 26 En del av opplysningene finner man hos Wisløff: 376ff.
- 27 Dette gjelder KFs opprettelse i 1967. Fra 1967 til 1975 het « Kirkelig Fornyelse » « Pro Ecclesia ».
- 28 Hertzberg døde 11.08.27, Familien Hertzberg 1932: 51; Familien Hertzberg 1992: 17; NBL¹ bd. 6 (1975): 64.
- 29 Juristen Bratlie var statsminister (Høyre) fra 20. februar 1912 til 31. januar 1913. Bratlie var blant annet generalkrigskommissær og generaladvokat. Se NBL bd. 1 (1999): 440f (Gunnar Christie Wasberg)

- og <http://www.snl.no> [18.08.08]. Bratli representerte Bonde-Høyre og "ønsket ... ikke utfordrende holdninger fra noen kant. Derfor klarte han lettere enn andre i Høyre å samarbeide med kirkelige strømninger fra vestlandet og andre bevegelser fra de borgerlige hovedstadskretser", NBL bd. 1: 441.
- 30 Ibid. bd. 6 (2003): 270f (Olav Rovde). Mellbye var en konservativ bondepolitiker.
- 31 Ibid. bd. 5: 324 (Helge Fæhn), se også NBL¹ bd. 7 (1936): 543-547 (Andreas Seierstad) og NG³: 239.
- 32 Dette gjelder det i 1991 gjenopprettede PE. Foss går av som prior under kapitlet og oppsummerer det man har gjort mellom 1991 og 1997; Asle Dingstad tar over.
- 33 Hertzberg var prest i Tøyenkirken 1907-18, NBL¹ bd. 6: 63.
- 34 Hertzberg ble prest i Majorstuen i januar 1926, *ibid.*: 63. "Prestenes kirke" som Majorstuen kirke først ble kalt var bygd ved midler innsamlet av norske prester. Hertzberg har visse pastorale trekk som minner om stiftsprost Gustav Jensen (1845-1922) som Hertzberg traff første gang allerede som konfirmant, *ibid.*: 64. Hertzberg utgav sammen med professor Olaf Moe *Kirkeliv og menighetsarbeide. En hisen til stiftsprost Gustav Jensen ved hans 70 års-dag*, Oslo: Grøndahl & søn, Oslo 1915. Også i posisjonering under kirkestriden minner Hertzberg om Jensen, Oftestad I: 195; Oftestad II: 269.
- 35 Hertzberg tok anonymt arbeid ved Akers mekaniske verksted og ble der et halvt år før han ble prest i Vålerengen 1905, Familien Hertzberg 1932: 50. Hertzberg beskriver dette i boken *Hvad jeg lærte av mitt arbeiderliv*, Oslo: Aschehoug 1905. Se også Oftestad II. Arbeiderprestene ("les prætres ouvriers") er et begrep særlig knyttet til den katolske kirke i Frankrike f.o.m. 1941, RGG⁴ bd. 1 (1998) 693f (Norbert Mette).
- 36 Dette nevnes av Wisløff: 278. For øvrig var den anglikatolske bevegelse preget av sosialt engasjement. Hertzberg utgav *Kirken og folket. Til orientering i det sociale spørsmål*, Oslo: Aschehoug 1917.
- 37 Se fotnote 34. Selv om Hertzberg deltok på Calmeyergatemøtet i 1920 og hadde en konservativ teologisk grunnposisjon, førte blant annet hans interesse for Reichelts misjon blant buddhister og dennes misjonsteologi til at Hertzberg fikk et komplisert forhold til den konservative kirkebevegelse og kom til å unngå kirkestriden og dermed til å følge "sentrumslinjen", Oftestad I: 193; 203; 208; 211; Oftestad II: 269.
- 38 Foss' tekst er her noe usikker. Hertzberg var styremedlem i Bekjendelsestro Presters Broderkreds (det senere FBB) 1922-24, Vidar Haanes, Kampen for kirkens tro, i Håkon Sodal (red.), *Skriften tro – kirken tro. Artikkelsamling. Foreningen for Bibel og bekjennelse (FBB) 1919-1994*, Straume: Sambåndet Forlag 1994: 48.
- 39 NBL bd. 8 (2004): 249 (Bernt Oftestad); NG³: 269.
- 40 Georg Fredrik Tybring var engasjert i småkirkebevegelsen i Bergen. Han var hjelpeprest i Johannes menighet 1910-14, Foss' siste menighet, NBL¹ bd. 17 (1975): 223-229 (Sigurd Grieg); NG³: 164.
- 41 Bergenseren Herman Friis Laading var en tid sjømannsprest; han endte sin tjeneste som prost på Nedre Romerike. Laading var forstander ved Bergen Diakonissehjem 1934-46. Se PDnk²: 170. Bergen Diakonissehjem ble etablert i 1918, <http://www.snl.no> [16.08.09].
- 42 Den demokratiske utbygging av Dnk som var påbegynt med menighetsråd og bispedømmeråd disponerte ikke for gjenopprettelse av erkesetet. Kirkeministeren var blant dem som gikk imot, Trygve Lysaker, *Nidaros erkebispestol og bispesete 1537-1953* bd. 2, Trondhjem: Nidaros domkirkes restaureringsarbeider 1987: 288.
- 43 Se Wisløff: 376f, som skriver nokså sarkastisk om olavsjubileet.
- 44 Bernt Støylen gikk imot dette, Runde: 368.
- 45 Dette var i begynnelsen av 1920-årene. Hertzberg ble ikke utnevnt, Oftestad I: 195. Hertzberg var også spurt om å la seg nominere til biskop i Hålogaland, noe han avsto, Familien Hertzberg 1932: 50.
- 46 Fred Tybring ble valgt til leder etter Hertzbergs død i 1927, Oftestad I: 209.
- 47 Oppøsningen tør ha skjedd i første halvdel av 1930-årene; siste rundskriv ble sendt ut i 1932, *ibid.*: 211.
- 48 Stiftet 26. april 1933, *Ordo crucis. Bonnehefte*, Oslo: Kollegiet 2002. Wisløff skriver: "Ordo crucis' regel" ble offentliggjort i 1952 – etter anmodning fra LKs [Luthersk Kirketidendes] redaksjon. Men i alle år var det utvilsomt godt kjent at en slik forening eksisterte", Wisløff: 384. Drivende kraft i stiftelsen av "Ordo crucis" var Hans (Nielsen Hauge) Ording (1885-1952). Ording var kapellan i Frogner fra 1928 og sogneprest fra 1935. Han var professor i systematisk teologi ved Universitetet i Oslo fra 1939, NBL 7 (2003): 171 (Helge Fæhn). Se også NBL¹ bd. 10 (1949): 506f (Chr. Ihlen).
- 49 Ordet er usikkert i Foss' manuskript.
- 50 <http://www.snl.no> [16.08.09]. Odd Godal bror av biskop Tord Godal. Odd Godal var en tid var prest i Rauland. Hans gode venn Agnar Sandvik som var med i « Ordo crucis », var sogneprest i Vinje. Man kunne i deler av disse miljøene finne en grundtvigiansk impuls. Man skulle ut på landsbygd og finne det urnorske. Godal kom som prest til Ullern menighet i Oslo i slutten av 1950-årene. Han skrev *Hvorfor kirke?* Oslo: Aschehoug 1950, som "mange av oss unge leste med begjærighet", *Samtale med Øystein Thelle 11.04.09*.
- 51 Odd Godal døde plutselig under en skitur i Nordmarka, *ibid.*
- 52 *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*, München: Verlag von Ernst Reinhardt 1918.
- 53 Til de svenske broderskapene, se Bengt Ingmar Kilström, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet*, Delsbo: Åsak, Sahlin & Dahlström 1990.
- 54 Grunnlagt i 1920.
- 55 Grunnlagt 1927.
- 56 Dette gjaldt forskere som Ragnar Asting (1897-1936), Olof Linton (1898-1980), Charles Harold Dodd (1884-1973), Joachim Jeremias (1900-79), Oscar Cullmann (1902-99), Hans Erich Freiherr von Campenhausen (1903-89) og Nils Alstrup Dahl (1911-2001)
- 57 NBL 3 (2001): 193 (Bernt T. Oftestad); NG³: 240.
- 58 Oslo: Norges ungdomslag/Studentmållaget 1925 (i serien "Norske folkeskrifter").
- 59 « Oremus » var en avspaltning fra « Ordo crucis » og tenkt som en ungdomsorganisasjon for denne. Helge Fæhn og Lyder Bergesen fikk i oppdrag å organisere dette arbeidet, *Samtale med Terje Ellingsen 15.08.09*.
- 60 NBL 3: 234f (Andreas Aarflot).
- 61 Lyder Bergesen var kapellan i Glemmen fra 1956 og senere i Østre Toten og Balke og i Nykirken i Bergen, PDnk²: 42. Bergesen gav sammen med Helge Fæhn ut *Tidebonner for ungdom*, Oslo: Land og kirke 1963.
- 62 Jurist, ansatt i Finansdepartementet.
- 63 PDnk²: 112.
- 64 *Ibid.*: 54.
- 65 *Ibid.*: 90.
- 66 *Ibid.*: 5.
- 67 Jeg har ikke lykket i å identifisere disse.
- 68 Ved Bebra i Tyskland, under Landeskirche Kurhessen-Waldeck. Kommuniteten tok form fra påsken 1955, <http://www.kommunitaet-imshausen.de/frame.html> [16.08.2009].